

DOI 10.31558/2307-2318.2019.2.3

УДК 334.722.24:005.52

Савченко М.В., д.е.н., доцент, професор кафедри міжнародних економічних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса

Солоненко Ю.В., старший викладач кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ СІМЕЙНОГО БІЗНЕСУ

У статті розглянуто науково-практичні та методичні підходи до визначення оцінки стійкості та управління ризиками підприємств сімейного бізнесу на прикладі сімейних фермерських господарств вінницької області. Виділені індикатори оцінки стійкості підприємства сімейного бізнесу, запропоновано використовувати метод балів, що розраховується за матричним методом поетапно. Така оцінка допоможе оцінити запропоноване поняття сім'я-стійкість підприємства, що включає в себе: сімейну гармонію, сімейне багатство, зростання людського капіталу сім'ї, розвиток наступних поколінь, репутацію сім'ї в суспільстві.

Особливо слід відзначити той факт, що будь-яке підприємство сімейного бізнесу, використовуючи запропоновану методику оцінювання стійкості, має можливість самостійно провести відповідні розрахунки і визначити місце підприємства на ринку товарів і послуг, зробити аналіз і висновки, спрямовані на поліпшення їх діяльності.

Використання інструментів зниження або нейтралізації ризиків є високий ступінь альтернативності прийнятих рішень щодо управління ризиками діяльності підприємств сімейного бізнесу, шляхом формування заходів зі зниження рівня ризику від їх діяльності, що формуються виходячи із умов функціонування підприємства і його можливостей, дозволяють найбільшою мірою врахувати вплив внутрішніх та зовнішніх факторів на рівень розвитку в процесі нейтралізації їх негативних наслідків ризиків.

Ключові слова: підприємства сімейного бізнесу, стійкість, індикатори оцінки стійкості підприємства сімейного бізнесу, сім'я-стійкість, ризик.

Савченко М.В., Солоненко Ю.В.

УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ СЕМЕЙНОГО БИЗНЕСА

В статье рассмотрены научно-практические и методические подходы к определению оценки устойчивости и управления рисками предприятий семейного бизнеса на примере семейных фермерских хозяйств винницкой области. Выделенные индикаторы оценки устойчивости предприятия семейного бизнеса, предложено использовать метод баллов, рассчитывается по матричным методом поэтапно. Такая оценка поможет оценить предложенное понятие семья-устойчивость предприятия, включает в себя: семейную гармонию, семейное богатство, рост человеческого капитала семьи, развитие следующих поколений, репутацию семьи в обществе.

Особо следует отметить тот факт, что любое предприятие семейного бизнеса, используя предложенную методику оценки устойчивости, имеет возможность самостоятельно провести соответствующие расчеты и определить предприятия на рынке товаров и услуг, сделать анализ и выводы, направленные на улучшение их деятельности.

Использование инструментов снижения или нейтрализации рисков является высокая степень альтернативности принимаемых решений по управлению рисками деятельности предприятий семейного бизнеса, путем формирования мероприятий по снижению уровня риска их деятельности, формируются исходя из условий

функціонування підприємства і його можливостей, дозволяють в найбільшій ступені унеможливити вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на рівень розвитку в процесі нейтралізації їх негативних наслідків ризиків.

Ключеві слова: підприємств сімейного бізнесу, стійкість, індикатори оцінки стійкості підприємств сімейного бізнесу, сім'я-стійкість, ризик.

M. Savchenko, Y. Solonenko

RISK MANAGEMENT IN FAMILY BUSINESSES

The article deals with the scientific, practical and methodological approaches to determining the sustainability assessment and risk management of family business enterprises on the example of family farms in Vinnytsia region. Indicators of assessment of the stability of the family business enterprise are proposed, it is suggested to use the method of points calculated by the matrix method in stages. Such an assessment will help to evaluate the proposed concept of family-sustainability of the enterprise, which includes: family harmony, family wealth, growth of human capital of the family, development of the next generations, reputation of the family in society.

Particularly noteworthy is the fact that any family business enterprise, using the proposed methodology for assessing sustainability, is able to independently make appropriate calculations and determine the place of the enterprise in the market of goods and services, to make analysis and conclusions aimed at improving their activities.

The use of risk mitigation or risk mitigation tools is a high degree of alternative to the decisions taken to manage the risks of the activities of family businesses by designing measures to reduce the level of risk of their activities, formed on the basis of the conditions of operation of the enterprise and its capabilities, allow to take the utmost account of the impact of internal and external factors to the level of development in the process of neutralizing their negative effects of risks.

Key words: family business enterprises, sustainability, family business enterprise sustainability indicators, family resilience, risk.

Постановка проблеми. У результаті дослідження підприємств сімейного бізнесу, було встановлено, що їх розвиток прямо залежить від внутрішнього та зовнішнього середовища в якому вони функціонують. Здатність підприємств протистояти негативному впливу факторів, забезпечувати стійкий розвиток, ефективно використовувати можливості вбачаємо за рахунок освоєння методичних та науково-практичних підходів до визначення оцінки стійкості та управління ризиками у своїй діяльності. Стійкість є багатогранною та унікальною категорією, оскільки дає змогу зробити оцінку діяльності підприємства з погляду стабільного і конкурентоздатного положення на ринку, що на сьогодні є актуальною потребою, в свою чергу ризик – це щоденна реальність у всіх проектах, і постійне управління ризиком повинно стати звичним.

Аналіз останніх досліджень. Особливістю розвитку підприємств сімейного бізнесу є багатовимірність цілей, які переслідують підприємства. П. Шарма, Р. Блунден, Р. Лабакі, Н. Майкл-Цабарі та Х. О. Р Алгарін стверджують що для багатьох підприємств сімейного бізнесу такі цілі, як гармонія сім'ї, репутація та безперервність, є важливішими за цілі, орієнтовані на бізнес, такі як: виживання, прибутковість та зростання [1]. Вивчати вплив ризиків на діяльність суб'єктів господарювання почали ще за часів другої Світової війни, вчені Р. Шнайдер [2] та Л. Хеджіс [2] висвітлили тільки фінансовий бік проблеми, недостатньо висвітливши проблеми управління ризиками.

Мета статті полягає у розробці методичних та науково-практичних підходів до визначення оцінки стійкості та управління ризиками підприємств сімейного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан розвитку підприємств сімейного бізнесу в Україні характеризується високим рівнем невизначеності, залежністю від великої сукупності зовнішніх та внутрішніх факторів діяльності підприємств, а також постійно зростаючим рівнем ризику. У таких умовах окрім типових ризиків виникають також ризики, які викликані різноманітними кризовими явищами, нестабільністю економічного і політичного розвитку, значними темпами інфляції, відсутністю чіткої законодавчої бази і частими змінами в ній, використанням застарілої технології та зношеного устаткування, низькою економічною культурою. За таких обставин підприємствам сімейного бізнесу необхідно вміти оцінювати ступінь можливого впливу ризиків та управляти ними з метою зниження. Для розробки науково-практичного підходу до управління ризиками діяльності підприємств сімейного бізнесу необхідно в першу чергу визначити важливий результат функціонування підприємств сімейного бізнесу, а саме стійкість.

Стійкість – зовнішній прояв внутрішньої структури об'єкта. Для того щоб підвищити його стійкість до впливу різних чинників, необхідно, перш за все, удосконалити сам об'єкт.

Для підприємств сімейного бізнесу пропонується виділити ще два критерії класифікації стійкості підприємств: за ретроспективою виникнення, за виміром цілей розвитку підприємства.

За ретроспективою виникнення виділяють два види стійкості: успадкована стійкість, що надається у вигляді «спадщини» поколінню, яке управляє підприємством та набута стійкість, яка визначається як різниця між стійкістю підприємства до наступної суцесії та величиною набутої стійкості.

За виміром цілей розвитку підприємства виділяють два види стійкості: бізнес-стійкість та сім'я-стійкість. Стійкість у вимірі бізнес-цілей (бізнес-стійкість) є широким видом стійкості, яка включає фінансову, ринкову, виробничо-технологічну, соціальну, екологічну складову та передбачає зростання ефективності використання всіх видів ресурсів (матеріально-технічних, трудових, часових, фінансових, інформаційних), що дозволяє при мінімальній кількості ресурсів призвести максимально можливу кількість продукції, впровадження нової техніки і технології, зростання рівня автоматизації виробництва, випуск нових видів продукції, вдосконалення організації виробництва, праці та управління.

Сім'я-стійкість – це здатність підприємства сімейного бізнесу здійснювати стабільну діяльність у вимірі сімейних цілей розвитку підприємства, зокрема сімейної гармонії, сімейного багатства, зростання людського капіталу сім'ї, розвитку наступних поколінь, репутації сім'ї в суспільстві тощо.

Саме цей класифікаційний критерій покладено в методику оцінки рівня стійкості підприємств сімейного бізнесу. Слід відмітити, що єдиної системи показників, як і єдиної методики, яка б характеризувала стійкість суб'єктів господарювання, не існує. Найбільш поширені методики аналізу стійкості стосуються інтегральної оцінки та коефіцієнтного аналізу.

Здійснимо оцінку стійкості підприємств сімейного бізнесу Вінницької області з метою ідентифікації підприємств до зони стійкості за такими етапами:

1. Формування матриці показників стійкості підприємств сімейного бізнесу:

$$R = r_{ij}, \quad (1)$$

де r_{ij} – значення j -го показника для i -го підприємства сімейного бізнесу $i = \overline{1, n}$, $j = \overline{1, m}$.

2. Стандартизація показників стійкості підприємств сімейного бізнесу за формулою:

$$z_{ij} = \frac{r_{ij} - \bar{r}_j}{\sigma_j}, \quad (2)$$

де \bar{r}_j – середнє значення j -го показника;

σ_j – середньоквадратичне відхилення j -го показника.

3. Визначення еталонних значень за кожним показником з поділом їх на стимулятори та дестимулятори. До стимуляторів належать показники, збільшення яких поліпшує стійкість підприємств сімейного бізнесу, а дестимулятори, навпаки, їхнє збільшення призводить до погіршення стійкості підприємств сімейного бізнесу. Серед показників-стимуляторів відбираються максимальні значення, а серед показників-дестимуляторів – мінімальні:

$$z_{0j} = \begin{cases} \min(r_{ij}), j \notin J \\ \max(r_{ij}), j \in J' \end{cases} \quad (3)$$

де J – множина показників-стимуляторів.

4. Розрахунок відстаней між еталонними показниками та фактичними значеннями j -го показника i -го підприємства сімейного бізнесу здійснюється за формулою Евкліда:

$$C_{i0} = \sqrt{\sum_{j=1}^n \left(1 - \frac{z_{ij}}{z_{0j}}\right)^2}, \quad (4)$$

5. Розраховується значення бізнес-стійкості підприємств сімейного бізнесу здійснюється за формулою:

$$K_i = 1 - \frac{C_{i0}}{C_0}, \quad (5)$$

де $C_0 = \bar{C}_0 + 2 \times S_0$,

$$\bar{C}_0 = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m C_{i0},$$

$$S_0 = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (C_{i0} - \bar{C}_0)^2}.$$

6. Розрахунок значення загальної стійкості підприємств сімейного бізнесу здійснюється за формулою середньої геометричної, бо на думку автора, вага бізнес-стійкості та сім'я-стійкості однакова, що і відрізняє підприємства сімейного бізнесу від інших господарюючих суб'єктів:

$$K_{i \text{ стій}} = \sqrt{K_{i \text{ Б-С}} \times K_{i \text{ С-С}}}, \quad (6)$$

Чим ближче значення інтегрального показника стійкості підприємств сімейного бізнесу до одиниці, тим менше неузгодженість між значеннями характеристик та їх еталонними значеннями, і тим вище рівень показників стійкості підприємств сімейного бізнесу.

Розрахунок інтегральної оцінки показників складових стійкості підприємств сімейного бізнесу за 2010–2018 рр. наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Інтегральна оцінка показників складових стійкості підприємств сімейного бізнесу за 2012–2018 рр., коефіцієнтний вимір

Роки	ФСГ 1	ФСГ 2	ФСГ 3	ФСГ 4	ФСГ 5	ФСГ 6	ФСГ 7
2012	0,548	0,161	н/д	0,557	0,586	0,419	0,671
2013	0,559	0,538	н/д	0,530	0,572	0,626	0,601
2014	0,532	0,532	н/д	0,552	0,567	0,698	0,694
2015	0,554	0,518	н/д	0,572	0,588	0,677	0,852
2016	0,611	0,519	0,550	0,580	0,586	0,682	0,657
2017	0,630	0,522	0,556	0,602	0,603	0,765	0,617
2018	0,310	0,508	0,853	0,624	0,581	0,615	0,697

Джерело: складено автором

Для ідентифікації зони стійкості підприємств сімейного бізнесу протягом дослідженого періоду проводиться шкалування групових показників комплексної діагностики складових стійкості підприємств сімейного бізнесу.

Досить широке застосування має шкала Харрінгтона, яка характеризує ступінь виразності критеріальної властивості та має універсальний характер та має п'ять рівнів оцінки в інтервалі від 0 до 1 (табл. 2).

Таблиця 2

Інтервали якісної оцінки інтегрального показника стійкості підприємств сімейного бізнесу за шкалою Харрінгтона

Інтервали за шкалою Харрінгтона	Оцінка за шкалою Харрінгтона
0-0,2	Катастрофічна (К)
0,2-0,37	Критична (Кр)
0,37-0,63	Задовільна (З)
0,63-0,8	Нормальна (Н)
0,8-1	Абсолютна (А)

Результати ідентифікації стійкості сільськогосподарських підприємств сімейного бізнесу Вінницької області за 2012-2018 рр. за зонами стійкості наведені в табл. 3.

Таблиця 3

Результати ідентифікації стійкості сільськогосподарських підприємств сімейного бізнесу Вінницької області за 2012-2018 рр. за зонами стійкості

Роки	ФСГ 1	ФСГ 2	ФСГ 3	ФСГ 4	ФСГ 5	ФСГ 6	ФСГ 7
2012	З	К	н/д	З	З	З	Н
2013	З	З	н/д	З	З	З	З
2014	З	З	н/д	З	З	Н	Н
2015	З	З	н/д	З	З	Н	А
2016	З	З	З	З	З	Н	Н
2017	З	З	З	З	З	Н	З
2018	Кр	З	А	З	З	З	Н

Результати оцінки стійкості сільськогосподарських підприємств сімейного бізнесу Вінницької області за 2012-2018 рр. свідчить про те, що більшість підприємств протягом дослідженого періоду мали задовільну стійкість, це пов'язано зі станом основних засобів виробництва, рівнем впровадження інновацій, кліматичними умовами та ін. Все це свідчить про те, що підприємствам сімейного бізнесу необхідно враховувати ці ризики при розробці організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу.

На основі результатів оцінки стійкості підприємств сімейного бізнесу розробляються управлінські рішення щодо удосконалення діяльності на підприємствах та підвищення рівня їх розвитку.

Найбільш важливі рішення, з прийняттям яких приходиться мати справу підприємствам сімейного бізнесу, визначаються тим, який рівень ризику припустимий для підприємства [3]. За таких обставин підприємствам сімейного бізнесу необхідно вміти оцінювати ступінь можливого впливу ризиків та управляти ними з метою зниження.

Особливості розвитку будь-якого господарського суб'єкта, зокрема і підприємств сімейного бізнесу, визначаються етапом життєвого циклу підприємства, тому дуже важливо виявити загальні та специфічні ризики, характерні для кожного етапу циклу, з метою їх ідентифікації, конкретизації і розробки заходів щодо їх нівелювання.

Слід відмітити, що на стадії «Запуск» ризики будуть проявляти себе слабо, а на стадії «Зрілість» навпроти досягнуть своєї межі, особливо при стратегічній спрямованості планування.

Можна припустити, що долаючи представлені в матриці специфічні ризики, необхідно підвищувати якість реалізації функцій управління з урахуванням специфіки розвитку підприємств сімейного бізнесу, можливо продовжити період «Розширення/Формалізація» та підвищити стійкість підприємств сімейного бізнесу і знизити втрати на етапі життєвого циклу «Зрілість».

Таким чином, ідентифікація і систематизація загальних і специфічних ризиків, що виникають на кожному етапі життєвого циклу підприємств сімейного бізнесу, дозволяє здійснити конкретні дії щодо їх прогнозування та подолання.

Найважливішим інструментом забезпечення стійкості підприємств сімейного бізнесу стають зміцнення професійних компетенцій як в сфері управління, так і в сфері основних технологій ведення бізнесу, що має позитивно позначитися на кінцевих економічних результатах і забезпечити стійкість конкретного підприємства.

Для забезпечення стійкості підприємства сімейного бізнесу керівництво повинно прагнути мінімізувати ризики його діяльності з використанням спеціальних інструментів в процесі формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу (рис. 1).

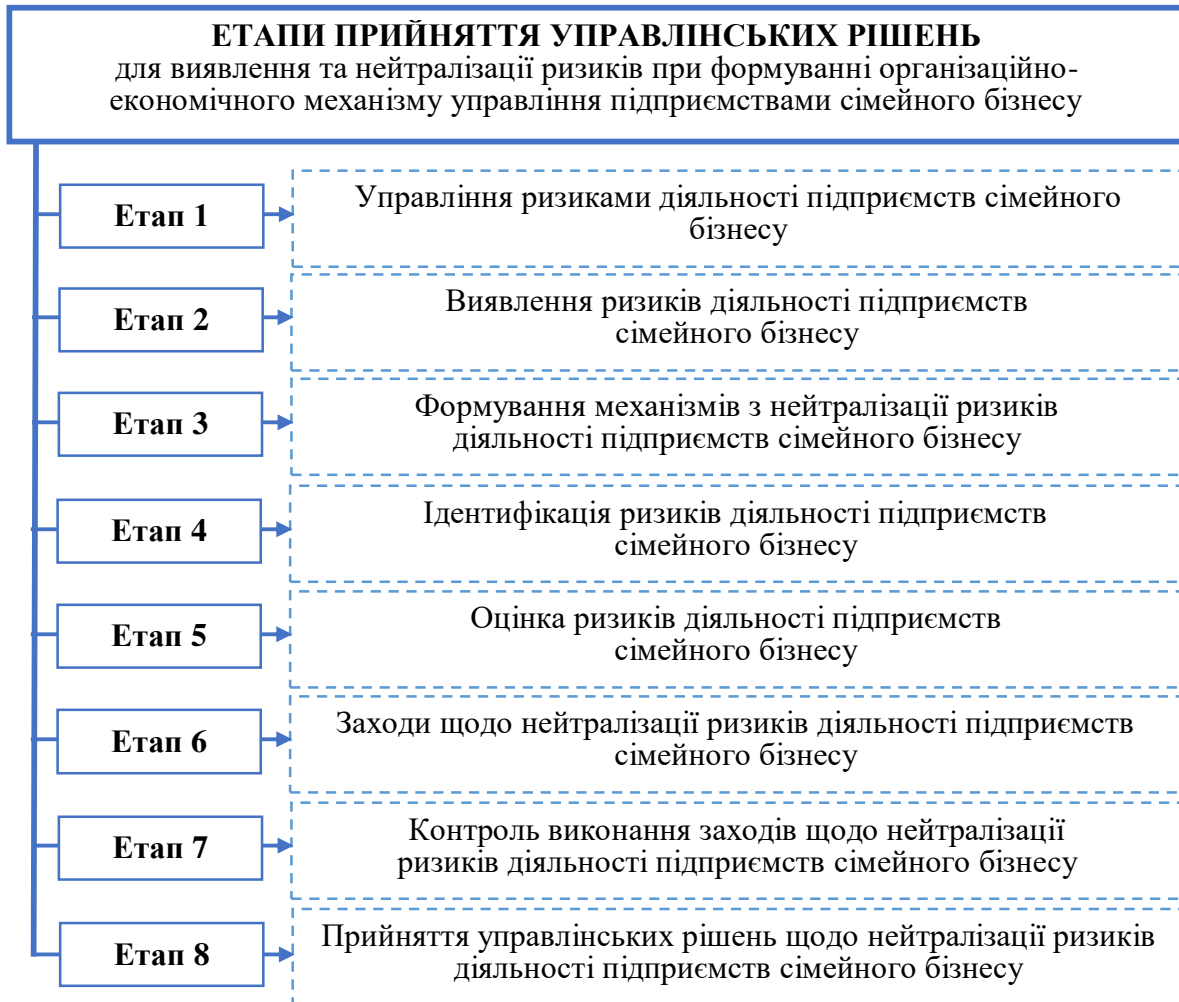

Рисунок 1 - Етапи прийняття управлінських рішень щодо виявлення та нейтралізації ризиків при формуванні організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу

Джерело: складено автором

Для управління ризиками діяльності підприємств сімейного бізнесу запропоновано науково-практичний підхід, основу якого складає комплексне застосування методів та моделей з метою локалізації та нейтралізації негативних наслідків ризиків, враховуючи економічні інтереси підприємства сімейного бізнесу та його потенціальні можливості. Науково-практичний підхід управління ризиками діяльності підприємств сімейного бізнесу визначає об'єктивні передумови адаптації організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу та є основою формування умов розвитку підприємств і формалізує процес прийняття управлінських рішень (рис. 2).

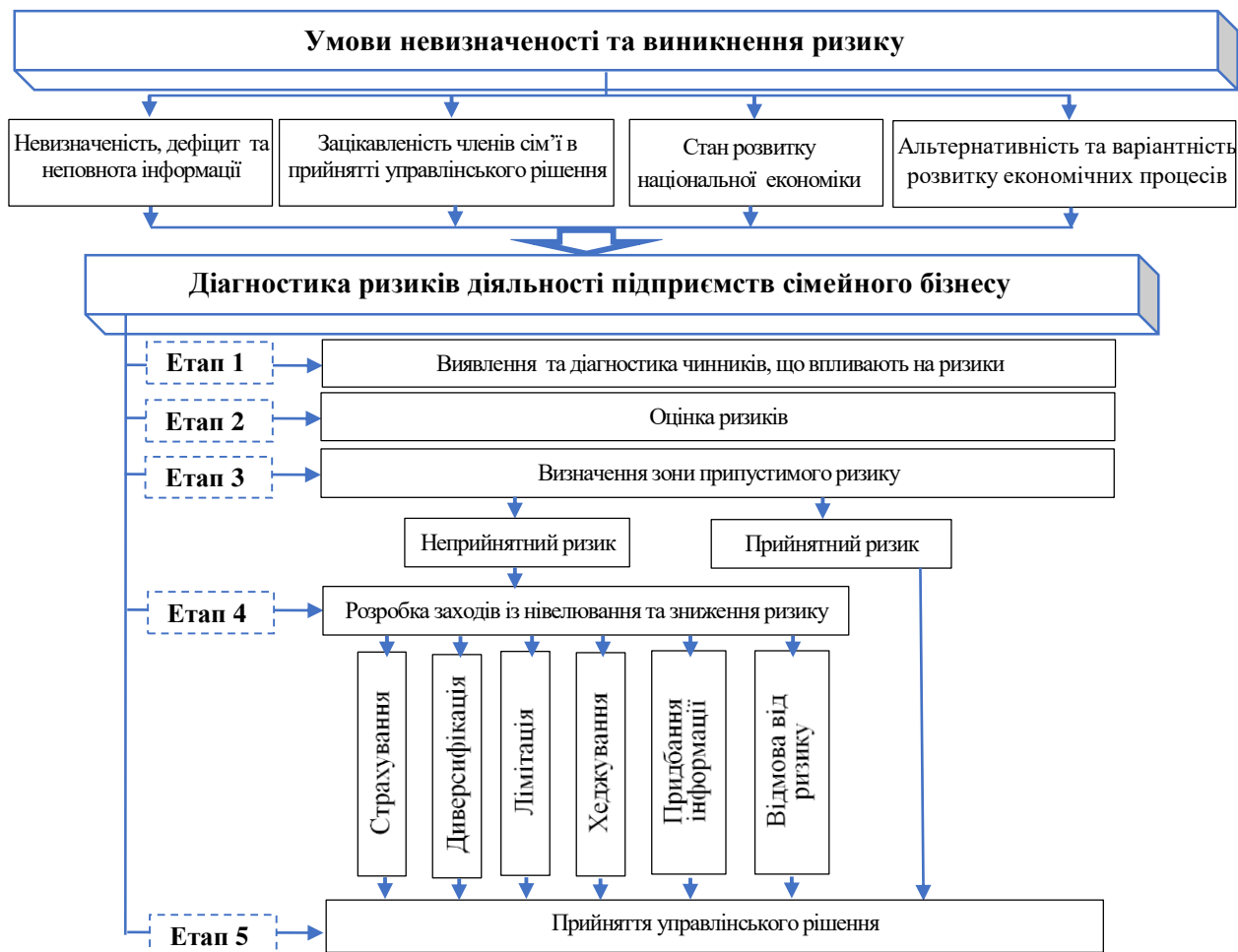

Рисунок 2 - Науково-практичний підхід до управління ризиками діяльності підприємств сімейного бізнесу

Джерело: складено автором

Ефективним інструментом у прийнятті рішень щодо управління ризиками діяльності підприємств сімейного бізнесу є врахування ризику. За допомогою цього аналіз ризиків стає глибшим, а управлінські рішення щодо їхньої нейтралізації – ефективнішими. Кожне підприємство сімейного бізнесу в своїй діяльності повинно постійно оцінювати ризики, які можуть впливати на діяльність. Збільшення рівня ризиків відбувається в періоди нестабільності національної економіки та політики країни. Ризику неможливо уникнути і тому керівництво підприємств повинне розробляти систему оцінки ризиків і планувати та впроваджувати заходи щодо зниження їх негативного впливу.

Отже, перевагою використання інструментів зниження або нейтралізації ризиків є високий ступінь альтернативності прийнятих рішень щодо управління ризиками діяльності підприємств сімейного бізнесу, шляхом формування заходів зі зниження рівня ризику від їх діяльності, що формуються виходячи із умов функціонування підприємства і його можливостей, дозволяють найбільшою мірою врахувати вплив внутрішніх та зовнішніх факторів на рівень розвитку в процесі нейтралізації їх негативних наслідків ризиків.

Висновки. Узагальнюючи викладене вище можна зробити висновок, що діяльність підприємств сімейного бізнесу завжди супроводжується наявністю ризиків. У сучасних умовах стає неможливим управляти підприємством без урахування їх впливу, а для ефективного ведення сімейного бізнесу необхідно не тільки знати про наявність ризику, а й уміти правильно ідентифікувати конкретний ризик.

У статті також запропоновано методичний підхід до оцінки стійкості підприємств сімейного бізнесу, який базується на систематизації етапів оцінки стійкості семи підприємств сімейного бізнесу (сімейних фермерських господарств) Вінницької області за функціональними ознаками, властивостями їх елементів і причинно-наслідковими зв'язками для формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами сімейного бізнесу. Це дозволило встановити закономірності протікання управлінських процесів в умовах динамічно змінного екзогенного та ендогенного середовища та є об'єктивною основою удосконалення діяльності підприємств сімейного бізнесу. Для визначення рівня стійкості підприємств сімейного бізнесу розраховано інтегральну оцінку рівня окремих її складових на основі стандартизованих значень обраних показників, що згруповані за видами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Sharma P., Blunden R., Labaki R., Michael-Tsabari N., Rivera J. *Algarin Analyzing Family Business Cases: Tools and Techniques.* - URL: https://www.researchgate.net/publication/269990309_Analyzing_family_business_cases_Tools_and_techniques
2. Хрестинин В. В. Финансовое состояние как фактор кредитоспособности предприятия// Вестник Московского университета. -2006.- № 6.
3. Schneider, R., Hedges, L. *Identifying and Managing Project Risk: Essential tools for failure-proofing your project.* PMP. - 2009. -368 p.
4. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком / В. В. Вітлінський , П. І. Верченко//– Київ : КНЕУ, 2000 – С. 292